

УДК 378.011.3-051:373.3

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ДЕФЕКТОЛОГІВ

М. М. Кононова

ORCID 0000-0002-2994-6866

У статті розглядаються педагогічні умови як комплекс педагогічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності освітнього процесу. Надається характеристика педагогічним умовам професійного розвитку майбутніх дефектологів у процесі навчання у закладах вищої освіти. Першою педагогічною умовою визначається створення освітнього креативного середовища, яке є основною детермінантою професійного розвитку майбутнього фахівця у період здобування ним фахової освіти: характеризуються умови формування креативної особистості студента; особливості та основні механізми створення креативного освітнього простору в закладах вищої освіти; фактори освітньо-креативного середовища, які мають формувальний вплив на креативність студентів; методи навчання. Розглянуто другу педагогічну умову професійного розвитку дефектологів – введення спецкурсу «Основи професійного розвитку майбутніх дефектологів», який виконує основні функції – ціннісно-орієнтовану функцію, що пов'язана з цілепокладанням на «перспективу», продуктивність майбутньої професійної діяльності та рефлексивну функцію, яка передбачає можливість організації саморозвитку з метою професійного становлення. Обґрунтовано педагогічну умову – реалізацію освітніх проектів у процесі навчання майбутніх дефектологів як можливість самостійно здобувати і поповнювати знання, здобувати компетенції у галузі діагностичної, корекційно-педагогічної, комунікативної діяльності. Розкрито таку педагогічну умову професійного розвитку, як активізація навчальної діяльності майбутніх дефектологів шляхом поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти. У цьому секторі розглянуто роль інноваційної форми навчання – майстер-класів; робиться акцент на трансформації бібліотеки в конструкцію «бібліотека + лабораторія», що здійснюється за допомогою комп'ютеризації приміщень закладів вищої освіти.

Ключові слова: професійний розвиток, дефектологи, педагогічні умови, освітньо-креативне середовище, освітні проекти, спецкурс, освіта.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У зв'язку зі змінами у сучасному суспільстві зростають потреби у висококваліфікованих професійно компетентних фахівцях, що зумовлює необхідність внесення змін до процесу навчання у вищих закладах освіти, пошуку нових можливостей та резервів оптимізації професійної підготовки, впровадження ефективних методів професійного розвитку майбутніх фахівців.

У проекті Концепції розвитку освіти на період 2015-2020 років зазначено, що «освіта має перетворитися на ефективний важіль економіки знань, на інноваційне середовище, у якому учні й студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знаннями протягом життя і застосовувати це знання в практичній діяльності» (Проект Концепції).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проблема професійного розвитку особистості є складною і багатоаспектною, тому різні напрями, форми та методи професійного розвитку майбутнього фахівця були предметом наукових досліджень науковців (С. Балеї, Г. Балл, Л. Бандура, Е. Зеєр, І. Зязюн, Д. Міллер, В. Моляко, К. Платонов, В. Семіченко та ін.).

У процесі дослідження проблеми професійного навчання студентів (дефектологів) постає необхідність у визначенні педагогічних умов професійного розвитку майбутнього фахівця. Пошуку ефективних педагогічних умов організації освітнього процесу присвячені наукові праці відомих учених: Ю. Бабанського, В. Загвязинського, В. Красьського, І. Лернера, С. Савельєвої, Б. Чижевського, П. Підкасистого, А. Литвина та ін. На думку Ю. Бабанського, педагогічні умови – це обставини, при яких компоненти освітнього процесу (навчальний предмет, викладання та навчання) представлені в найкращому взаємовідношенні та уможливають ефективний перебіг й управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів (Бабанський, 1982). За С. Вишняковою (1999), педагогічні умови – це сукупність чинників і обставин, які безпосередньо впливають на результат освітньої діяльності. Узагальнюючи дефініції різних учених, під педагогічними умовами розумітимемо комплекс педагогічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності освітнього процесу.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на велику кількість наукових праць, питання оптимізації професійного розвитку дефектолога в контексті формування цілісного освітнього середовища, в основі якого –

створення відповідних педагогічних умов для ефективного професійного навчання майбутніх дефектологів, залишається малодослідженим.

Мета статті – визначити і розкрити педагогічні умови професійного розвитку майбутніх дефектологів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. У нашому дослідженні ми виділяємо чотири педагогічні умови, необхідні для професійного розвитку майбутніх дефектологів.

Першою педагогічною умовою професійного розвитку майбутніх дефектологів виступає створення освітнього креативного середовища, яке є основною детермінантою професійного розвитку майбутнього фахівця у період здобування ним фахової освіти.

Аналіз науково-педагогічних досліджень дає підставу констатувати, що поняття «середовище» не має чіткого та однозначного наукового визначення. Психолого-педагогічне трактування середовища пов'язане з визначенням його як частини простору, у якому знаходиться суб'єкт і здійснюється активна взаємодія цього суб'єкта з простором (Мануйлов, 2000).

Спираючись на дослідження А. Н. Леонтьєва (2004), О. Г. Романовський, М. В. Канівець акцентують увагу на тому, що професійний розвиток майбутніх фахівців потребує створення такого освітнього середовища закладів вищої освіти, яке сприяло б тому, що студенти самі все більш усвідомлено і цілеспрямовано опановували методологію і технологію самопізнання, саморозвитку та самореалізації. Креативне освітнє середовище можна визначити як сукупність органічно поєднаних передумов для розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців.

Проаналізувавши наукову літературу з проблеми освітнього креативного середовища як педагогічної умови професійного розвитку майбутнього дефектолога, важливим є визначення: *умов формування креативної особистості майбутнього фахівця в освітньо-креативному середовищі* (співробітництво і педагогічна взаємодія між викладачем і студентами; реалізація креативного підходу при поєднанні традиційних та інноваційних технологій при викладанні дисциплін; перехід від предметного навчання до особистісно-орієнтованої освіти майбутніх спеціалістів; створення передумов для творчої, дослідницької діяльності); *особливостей створення креативного освітнього середовища у ЗВО* (глибока інтеграція навчального, наукового та інноваційного процесів; комунікативність освітнього середовища, яка передбачає участь всіх суб'єктів у конструюванні освітнього процесу; застосування інформаційних комп'ютерних технологій; здатність середовища до саморозвитку); *факторів освітньо-креативного середовища, які мають*

формувальний вплив на креативність (нерегламентованість поведінки; предметно-інформаційна збагаченість; наявність зразків креативної поведінки); *основних механізмів створення креативного освітнього простору у ЗВО* (соціальне, духовне і предметне збагачення спільної діяльності викладачів і студентів; формування позитивного соціально-психологічного клімату студентської групи; інтенсифікація розумових, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності); *найефективніших методів навчання* (евристичні, дослідні, рефлексивні, метапредметні креативні технології та ін.).

Тож, бажане середовище, зокрема, освітнє креативне, можна спроектувати через забезпечення творчої співпраці та духовної взаємодії студентів і викладачів на діалогічних засадах; конструювання педагогічних ситуацій для активізації творчого підходу у вирішенні завдань, самостійності, самовдосконалення, самовираження і самореалізації; використання інноваційних технологій тощо.

Другою педагогічною умовою професійного розвитку майбутніх дефектологів ми визначили удосконалення навчально-методичного забезпечення шляхом введення спецкурсу «Основи професійного розвитку майбутніх дефектологів».

Згідно із загальними вимогами до конструювання змісту освіти педагогічного процесу сучасного закладу вищої освіти, мають бути враховані державні освітні стандарти, зокрема, зміст освітніх програм має відповідати загальноновизначеному формату їх реалізації. Ми намагалися оновити зміст навчальної інформації студентів спеціальності 016-Спеціальна освіта через розроблений спецкурс «Основи професійного розвитку майбутніх дефектологів», який складається з трьох модулів: «Інноватика у психолого-педагогічній діагностиці у професійній діяльності майбутнього дефектолога», «Психотренінг, психокорекція та психоконсультація як напрями діяльності фахівця спеціальної освіти» та «Основи корекційної роботи з основами інклюзивного навчання». У кожному модулі дисципліни розкриваються можливість і методика використання зазначених в ньому напрямів професійної діяльності майбутнього дефектолога.

Означений спецкурс виконує декілька функцій. По-перше, це ціннісно-орієнтована функція, що пов'язана з цілепокладанням на «перспективу», і проявляється у формуванні цілеспрямованості майбутніх дефектологів на педагогічну взаємодію, на успішність та продуктивність майбутньої професійної діяльності в рамках професійного розвитку. По-друге, це рефлексивна функція, яка передбачає можливість організації

самопостереження, самооцінок, саморозвитку з метою вибору власного шляху розвитку та професійного становлення.

Необхідно усвідомлювати, що завдання перед майбутнім дефектологом полягає в тому, щоб навчитися самостійно здобувати і поповнювати знання та бути готовим навчити цього своїх підопічних. А це потребує вільного володіння і загальними законами пізнання, і методами наукового дослідження, типовими для педагогічної науки, зокрема, дефектологічної галузі. Саме тому **наступною умовою професійного розвитку є реалізація освітніх проєктів** у процесі навчання майбутніх дефектологів.

За П. Вороною, М. Гриньовою, Н. Сас, проєкт – це універсально велика кількість взаємопов'язаних робіт із обумовленою датою початку (старту) і відомими цілями (задачами), досягнення яких означає завершення проєкту. При цьому визначено бюджет, необхідні ресурси та якість результату (Гриньова, Сас, та Ворона, 2010). Згідно досліджень О. Рибіної (2004), метод проєктів – це педагогічна технологія, орієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх використання і здобуття нових (іноді і шляхом самоосвіти). Осмислення та узагальнення досвіду використання методу освітніх проєктів, як наголошує Н. Кононець (2014), уможливили зробити висновок: основна цінність цього методу в тому, що він орієнтує студента на створення інформаційного продукту, а не просто на вивчення певної дисципліни, що є актуальним у процесі професійного розвитку майбутніх дефектологів. Студенти за певний час повинні виконати пізнавальну, пошукову, дослідницьку, технологічну роботу на задану тему.

Водночас, теми проєктів, що пропонуються студентам (дефектологам) спрямовані на здобуття компетенцій у галузі діагностичної, корекційно-педагогічної, комунікативної діяльності. В контексті окресленої проблематики нами було розроблено та впроваджено в навчальний процес освітній проєкт «Професійний розвиток майбутніх дефектологів» за структурою: цілі, завдання проєкту, термін і умови впровадження, учасники проєкту, організаційні заходи в рамках проєкту, очікувані результати, фінансування впровадження та реалізації проєкту.

Четвертою педагогічною умовою є активізація навчальної діяльності майбутніх дефектологів шляхом поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти.

Нормативно-правову базу України можна розділити умовно на дві групи: перша – законодавчі акти, в яких є безпосередня згадка про неформальну освіту (Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 рр., Закон України «Про освіту», програма «Молодіжний працівник», Постанова Кабінету Міністрів України «Про типове положення про молодіжний центр»), друга – документи, які

пропагують принципи та засади неформальної освіти (Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Закони України «Про волонтерську діяльність», «Про громадські об'єднання», «Про молодіжні та дитячі громадські організації»).

У дослідженні Європейського центру розвитку професійної освіти і підготовки (Шестакова, 2006), а також у дослідженнях сучасних українських дослідниць, зокрема О. Аніщенко та Л. Лук'янової (Литвинюк, 2004, с. 13), уточнюється, що освіта дорослих здійснюється: у формальній освіті (formal learning), яка має визначені та встановлені державою і суспільством форми, характеризується участю дорослих в освітніх програмах, після закінчення яких видається документ встановленого зразка (сертифікат, диплом); у неформальній освіті (non-formal learning), яка здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях, під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується наданням документа; інформальна освіта (самоосвіта) – освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю.

У процесі професійного навчання майбутніх дефектологів у закладах вищої освіти *формальна освіта* здійснюється в рамках навчання за освітньою програмою, яка є нормативним документом, у якому визначається зміст навчання, встановлюються вимоги до нього, обсягу і рівня освітньої та професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня спеціальності.

До сфери неформальної освіти належать семінари, проектування, індивідуальні заняття під керівництвом тренерів чи репетиторів, тренінги та короткотермінові курси, що переслідують практичні короткострокові цілі. У цьому секторі найчастіше застосовують інноваційні підходи, апробують новаторські методики та технології навчання.

У контексті неформальної освіти для майбутніх дефектологів в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка впроваджується інноваційна форма навчання – майстер-клас. У рамках традиційної Всеукраїнської науково-практичної конференції «Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти» проводяться майстер-класи: «Використання інформаційних технологій в інклюзивному навчанні дітей з особливими освітніми потребами», «Практичне використання системи комунікацій PECS в роботі з дітьми з мовленнєвими та поведінковими порушеннями», «Використання Ебру (техніки малюнка на воді) в роботі з особливими

дітьми», «Прикладні аспекти глибинної психокорекції в роботі дефектолога з батьками дітей з психофізичними порушеннями», «Діагностика та корекція дисграфії у молодших школярів», «Мозочкова стимуляція в системі роботи з дітьми раннього віку, СРВГ та РАС», «Використання іпотерапії при реабілітації дітей із захворюваннями опорно-рухового апарату», що дозволяє студентам зробити свідомий вибір для подальшого навчання за визначеними методиками, методами, технологіями. В результаті такої роботи створюється простір для професійного спілкування з обміну досвідом роботи, що дозволяє мотивувати майбутніх фахівців спеціальної освіти до професійного розвитку.

Залучення студентів – майбутніх дефектологів до Громадської організації «Українська асоціація корекційних педагогів», надає їм широкі можливості до участі у тренінгах і семінарах, які проводять досвідчені науковці і практики на протязі навчального року, у з'їздах корекційних педагогів України та у Міжнародних науково-практичних конференціях.

Враховуючи те, що *інформальна освіта* здійснюється зокрема через самоосвіту, відвідування бібліотек, М. Вестерленд, Н. Кононец, І. Сікстром особливу увагу звертають на роль бібліотекаря, яка трансформується до педагога-бібліотекаря – мотиватора навчальної діяльності студентів, який разом з викладачем не лише мотивує, але й задає напрямний вектор пошуку необхідної інформації та допомагає їм у цьому процесі (Кононец, 2014).

Оновленість ролі бібліотеки призводить до трансформації бібліотеки в конструкцію «бібліотека + лабораторія», що здійснюється за допомогою комп'ютерної техніки та підключення до мережі Інтернет, Wi-Fi. Бібліотека – це інформаційний центр для професійного розвитку майбутніх дефектологів. Доцільним у цьому контексті є створення електронної бібліотеки, наприклад, «Бібліотека дефектолога», технологію створення якої майбутні дефектологи можуть опанувати самостійно, використавши можливості хмарних сервісів (Google Drive, Sky Drive, Dropbox та інші) та засобом програми Microsoft Front Page 2003, яка призначена для створення веб-сторінок та веб-сайтів.

Таким чином, освіта майбутніх дефектологів передбачає залучення усіх можливих шляхів набуття нових знань і вмінь у професійній сфері. Найбільшим визначальним чинником, що відрізняє всі три ланки – формальну, неформальну і інформальну освіту, є наявність у майбутніх дефектологів особистісних інтересів чи потреб до навчання.

Висновки. Викладені думки є результатом узагальнення наукових досліджень з проблеми професійного розвитку, що дозволило теоретично обґрунтувати виділені нами педагогічні умови професійного розвитку

майбутніх дефектологів як комплекс педагогічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності освітнього процесу; розглянути можливості їх реалізації у практиці професійної підготовки фахівців спеціальної освіти.

Література

1. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. Москва : Педагогика. 1982. 191 с.
2. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. Москва : НМЦ СПО, 1999. 538 с.
3. Гриньова М. В., Сас Н. М., Ворона П. В. Процеси управління проектами : навч.-метод. посіб. Ч. I., Полтава, 2010. 51 с.
4. Кононец Н. В. Технологія освітнього проекту як педагогічна технологія ресурсно-орієнтованого навчання. Витоки пед. майстерності : зб. наук. праць. 2014. Вип. 14. Полтава. С. 136–144.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учеб. пособ. для студ. Москва : Академия. 2004. 346 с.
6. Литвинюк Л. Становлення й розвиток вчення про стимулювання професійного зростання вчителів. Рідна школа. 2004. № 2. С. 6–8.
7. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании. Педагогика. 2000. № 7. С. 36.
8. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. URL : <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/> (дата звернення 11.03.2019).
9. Рыбина О. Проектная деятельность. Лучшие страницы педагогической прессы. 2001. №1. С.46-49.
10. Шестакова Т. В. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ. 2006. 250 с.

References

1. Babanskiy, Yu. K. (1982). *Problemy povysheniya effektivnosti pedagogicheskikh issledovaniy [Problems of Increasing Effectiveness of Pedagogical Researches]*. Moscow: Pedagogika. (rus).
2. Vishnyakova, S. M. (1999). *Professional'noe obrazovanie [Professional Education: Dictionary]: Slovar'. Klyuchevye ponyatiya, terminy, aktual'naya leksika*. Moscow: NMTS SPO. (rus).
3. Grynova, M. V., Sas, N. M., & Vorona, P. V. (2010). *Protsesy upravlinnia proektamy [Processes of project management]: navch.-metod. posib. (ukr)*.
4. Kononets, N. V. (2014). *Tekhnolohiia osvitnoho proektu yak pedahohichna tekhnolohiia resursno-orientovanoho navchannia*. [Technology of educational project as a pedagogical technology of resource-oriented learning]. *Vytoky ped. maisternosti: zb. nauk. prat, # 14*, 136–144. Poltava. (ukr).
5. Leont'ev, A. N. (2004). *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost' [Activities Consciousness Personality]: ucheb. posob. dlja stud. Moscow: Akademiya. (rus)*.
6. Lytvyuniuk, L. (2004). *Stanovlennia y rozvytok vchennia pro stymulivannia profesiinoho zrostannia vchyteliv*. [Formation and development of teaching about the promotion of professional growth of teachers]. *Ridna shkola, # 2* (ukr).

7. Manuylov, Yu. S. (2000). Sredovoy podkhod v vospitanii. [Middle approach in education]. *Pedagogika*, # 7. (rus).
8. *Proekt Kontseptsii rozvytku osvity Ukrainy na period 2015-2025 rokiv. [Draft Concept for the Development of Ukrainian Education for the period 2015-2025]*. Retrieved from [\(http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/\(data zvernennia 11.03.2019\)\)](http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/(data%20zvernennia%2011.03.2019)) (ukr).
9. Rybina, O. (2001). Proektnaya deyatel'nost'. [Project activity]. *Luchshie stranicy pedagogicheskoy pressy*, #1 (rus).
10. Shestakova, T. V. (2006). *Formuvannia hotovnosti maibutnikh pedahohiv do profesii-noho samovdoskonalennia [Formation of readiness of future teachers for professional self-improvement]*. (Thesis of Candidate of Pedagogical Sciences). Kyiv (ukr).

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ БУДУЩИХ ДЕФЕКТОЛОГОВ

М. Н. Кононова

В статье рассматриваются педагогические условия как комплекс педагогических мероприятий, направленных на повышение эффективности образовательного процесса. Дается характеристика педагогическим условиям профессионального развития будущих дефектологов в процессе обучения в учреждениях высшего образования. Первым условием определяется создание образовательной креативной среды как основной детерминанты профессионального развития будущего специалиста в период получения им профессионального образования. Характеризуются условия формирования креативной личности студента; особенности и основные механизмы создания креативного образовательного пространства; факторы образовательно-креативной среды, которые влияют на формирование креативности студентов; методы обучения. Рассмотрено второе педагогическое условие профессионального развития дефектологов – введение спецкурса «Основы профессионального развития будущих дефектологов», который выполняет основные функции – ценностно-ориентированная функция, связанная с целеполаганием на «перспективу», производительность будущей профессиональной деятельности, и рефлексивная функция, которая предусматривает возможность организации саморазвития с целью профессионального становления. Обосновано педагогическое условие – реализация образовательных проектов в процессе обучения будущих дефектологов как возможность самостоятельно приобретать и пополнять знания, приобретать компетенции в области диагностической, коррекционно-педагогической, коммуникативной деятельности. Раскрыто такое педагогическое условие профессионального развития, как активизация учебной деятельности будущих дефектологов путем объединения формального, неформального и информального образования. В этом секторе рассмотрена роль инновационной формы обучения – мастер-классов; делается акцент на трансформации библиотеки в конструкцию «библиотека + лаборатория», осуществляемой с помощью компьютеризации помещений учреждений высшего образования.

Ключевые слова: развитие, дефектологи, педагогические условия, образовательно-креативная среда, образовательные проекты, спецкурс, образование.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SPEECH PATHOLOGISTS

M. M. Kononova

In the article pedagogical conditions are considered as a complex of pedagogical measures aimed at increasing the efficiency of the educational process. The characteristic of the pedagogical conditions for the professional development of the future speech pathologists in the process of studying in higher education institutions is given. The first pedagogical condition is determined by the creation of an educational creative environment, which is the main determinant of the professional development of a future specialist in the period of acquisition of his professional education: the conditions of formation of the student's creative personality are characterized; features and basic mechanisms of creation of creative educational space in institutions of higher education; factors of the educational and creative environment, which have a formative influence on students' creativity; teaching methods. The second pedagogical condition of the professional development of speech pathologists is considered - introduction of the special course "Fundamentals of professional development of future defectologists", which performs the main functions - value-oriented function, which is connected with goal-setting to "perspective", performance of future professional activity and reflective function, which provides possibility self-development organization for professional development. The pedagogical condition is substantiated - the implementation of educational projects in the process of training future speech pathologists as an opportunity to independently acquire and replenish knowledge, acquire competencies in the field of diagnostic, correctional and pedagogical, communicative activities. The pedagogical condition of professional development, such as the activation of educational activities of future speech pathologists through the combination of formal, informal and informal education, is revealed. In this sector, the role of innovative forms of learning - master classes; the emphasis is on the transformation of the library into the "library + laboratory" design, which is carried out by means of computerization of premises of higher education institutions.

Key words: Development, speech pathologists, pedagogical conditions, educational-creative environment, educational projects, special course, education.

Кононова Марина Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (м. Полтава, Україна). E-mail: meershaum@ukr.net

Kononova Maryna Mykolayivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Special Education and Social Work Department of V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine). E-mail: meershaum@ukr.net